

LUND UNIVERSITY

Transnacionální rozměry cestování v éře studené války aneb Cestovní ruch ze západních zemí za tzv. Železnou oponu

Bechmann Pedersen, Sune

Published in:
Turistická Odysea

2019

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bechmann Pedersen, S. (2019). Transnacionální rozměry cestování v éře studené války aneb Cestovní ruch ze západních zemí za tzv. Železnou oponu. In P. Můčka, & L. Krátká (Eds.), *Turistická Odysea: Krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989* (pp. 18-46). Karolinum Press.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY-NC-ND

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Pavel Mücke
Lenka Krátká (editoři)

TURISTICKÁ ODYSEA

Krajinou soudobých dějin cestování
a cestovního ruchu v Československu
v letech 1945 až 1989

Recenzovali: PhDr. Přemysl Houda, Ph.D.
Mgr. Miroslav Michela, Ph.D.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Turistická odysea : krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989 / Pavel Mücke, Lenka Krátká (eds.). – Vydání první. – Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2018
Anglické resumé
ISBN 978-80-246-4055-6

338.48 * 32 * 338.481.32 * 79 * (437) * (048.8:082)

- cestovní ruch – Československo – 1945–1989
- cestovní ruch – politické aspekty – 1945–1989
- politika cestovního ruchu – Československo – 1945–1989
- rekreace – Československo – 1945–1989
- volný čas – Československo – 1945–1989
- kolektivní monografie

338.3/4 – Hospodářská a výrobní odvětví [4]

Tato publikace byla vydána ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a za podpory grantového projektu Grantové agentury ČR (projekt „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu 1945–1989 s registračním číslem 15-08130S).

© Univerzita Karlova, 2018

Text © Pavel Mücke, Lenka Krátká et al., 2018

Photography © ČTK / Eliška Boušková, Vladimír Černík, Jovan Dezort, Vladislav Galgonek, Zdeněk Havelka, Zuzana Humpálová, Čestmír Jíru, Jiří Karas, Petr Josek, Bedřich Krejčí, Jiří Kruliš, Viktor Lomoz, Petr Matička, Karel Mevald, Josef Mucha, Josef Novák, Oldřich Pícha, Jiří Rublič, Martin Štěrba, Jiří Šourek, Věněk Švorčík, Libor Zavoral, Zlámala, 2018

ISBN 978-80-246-4055-6

ISBN 978-80-246-4265-9 (pdf)

Úvod: rámce a proměny dějin cestování a cestovního ruchu Československa poválečného a studenovělečného
Pavel Mücke a Lenka Krátká 7

Transnacionální rozměry cestování v éře studené války aneb Cestovní ruch ze západních zemí za tzv. železnou oponu
Sune Bechmann Pedersen 18

Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty
Pavel Mücke 47

Právní regulace cestovního styku v Československu a tzv. socialistických státech v letech 1945 až 1989
Jan Rychlík 145

Mezi Východem a Západem: přeshraniční cestování a cizinecký cestovní ruch, 1945 až 1989
Lenka Krátká 180

Politické, ekonomické, dopravní a turistické aspekty života pojnovného Slovenska, 1945 až 1950
Miroslav Sabol 232

Proměny forem, struktur a zaměření podniku cestovního ruchu Čedok
Lenka Krátká 251

TRANSNACIONÁLNÍ ROZMĚRY CESTOVÁNÍ V ÉŘE STUDENÉ VÁLKY ANEB CESTOVNÍ RUCH ZE ZÁPADNÍCH ZEMÍ ZA TZV. ŽELEZNOU OPONU

Sune Bechmann Pedersen¹

Překlad z angličtiny do češtiny Lenka Krátká²

*Veselý turista když přijde do smutného města,
obejde náměstí,
do kašny pěták pro štěstí si hodí,
aby moh' si pak říct:
můj pobyt končí a já byl jsem tu rád.³*

Komukoli, kdo si v osmdesátých letech 20. století století byl jen zběžně prohlédl turistického průvodce po východní Evropě, už prvních pár stránek stačilo k tomu, aby pochopil, že se jedná o skutečně neobvyklou destinaci. Třeba ve Frommerově průvodci *Východní Evropou za 25 dolarů na den* z roku 1987 bylo přímo zmíněno, že tato oblast zůstá-

- 1 Autor vyjadřuje svou vděčnost Nadaci Salén, Švédské královské akademii (Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities) a Nadaci Birgit a Gad Rausingových za jejich velkorysou podporu tohoto výzkumu. Autor také děkuje Collegium Carolinum v Mnichově a Amsterdamské škole pro regionální, transnacionální a evropská studia Univerzity v Amsterdamu (University of Amsterdam – Amsterdam Regional Transnational and European Studies) za stipendium, které mu umožnilo soustředit se na tento projekt.
- 2 Jedná se o překlad studie se svolením autora: Sune Bechmann Pedersen: A Paradise behind the Iron Curtain: Selling Eastern Escapes to Scandinavians. In: Bianca Hoenig – Hannah Wadle (edd.): *Eden für Jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa nach dem Zweiten Weltkrieg bis Gegenwart*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, v tisku, předpokládáný rok vydání 2018.
- 3 Píseň Veselý turista, hudba, text Michal Malátný, zpěv Michal Malátný, Chinaski, 2002. Motto nebylo součástí originálního textu, bylo doplněno editory v souladu s koncepcí knihy.

vá dosud západními turisty téměř neobjevena.⁴ Podobně edice *Stručný průvodce* z roku 1988, která se věnovala východní Evropě (konkrétně Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku), uváděla, že je to region, jehož potenciál většina lidí ze Západu ještě nedocenila.⁵ Ačkoli tehdy mohlo být podobným způsobem charakterizováno i mnoho jiných míst na světě, právě o východní Evropě se psalo, že zůstává unikátním, neprozkoumaným a dosti exotickým místem. V roce 1988 nakladatelství Penguin Books vydalo *Průvodce po střední Evropě* a uvedlo, že se jedná o první knihu tohoto druhu od roku 1915, jež je vydávána ve snaze přiblížit města bývalé Habsburské monarchie.⁶ Předmluva k *Fodorovu průvodci Maďarskem* z roku 1987 tento obraz doplňuje – píše se zde, že poslední průvodce po Maďarsku byl vydán před dvanácti lety, jelikož turismus v této oblasti se v mezidobí nerozvíjel natolik, aby bylo možné vydávat každoročně aktualizované texty; a že pět let dokonce nebyla k dispozici žádná kniha o jakékoli východoevropské zemi.⁷ I když se v této předmluvě zdůrazňovalo, že cestovní ruch do zemí tzv. východního bloku je na vzestupu a Maďarsko je v daném ohledu vedoucí zemí, celkově uvedené mainstreamové publikace vedly své čtenáře a čtenářky k závěru, že východní Evropa pro turisty ze Západu představuje krajinu dosud neprobádanou.

Líčení východní Evropy jako netypické destinace, jak bylo v osmdesátých letech běžné ve zde zmiňovaných anglicky psaných průvodcích, nebylo úplně mylné. Lidé ze Západu představovali méně než deset procent celkového počtu zahraničních návštěvníků jakékoli východoevropské země.⁸ Ve většině případů bylo toto číslo pravděpodobně ještě menší.⁹ Nicméně vlády východoevropských zemí i tamější cestovní kanceláře na straně jedné a západní cestovní společnosti na

- 4 Morris H. Hadley – Adam Tanner: *Frommer's Eastern Europe on \$25 a Day*. New York, Prentice Hall Press 1987, s. 1.
- 5 Dan Richardson – Jill Denton: *The Rough Guide to Eastern Europe: Hungary, Romania and Bulgaria*. Bromley, Harrap-Columbus 1988, s. 4.
- 6 Richard Basset: *A Guide to Central Europe*. London, Penguin Books 1988, s. 1.
- 7 *Fodor's Hungary*. London, Hodder and Stoughton 1987, s. vii.
- 8 Výraz východní Evropa je v této studii užíván jako synonymum pro země tzv. východního bloku, s výjimkou Albánie a Jugoslávie, jejichž historie cestování je značně odlišná, tudíž není zahrnuta do obecného rámce tématu.
- 9 Derek R. Hall (ed.): *Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, Belhaven Press 1991, s. 13–17. Definice ukazatelů a metody výpočtu se v průběhu času v jednotlivých zemích proměňovaly, což platí obzvláště pro východní Evropu. Statistické údaje jsou tudíž zatíženy nejruznějšími metodologickými problémy.

straně druhé se v podstatě v průběhu celého období studené války snažily udělat z východní Evropy oblast zájmu turistů ze Západu. Tyto snahy zahrnují samozřejmě i marketingové aktivity, které sleduje následující text – soustředí se na zachycení způsobů propagace východní Evropy jako turistické destinace ve skandinávských zemích, a to v období od konce druhé světové války do pádu komunismu.

Je to historie vztahu východoevropských vlád a západního byznosu a jejich proměňujícího se úsilí o integraci východní Evropy do mezinárodního průmyslu cestovního ruchu. Dané problematice se dosud věnovalo jen několik studií, obvykle zaměřených na jednu východoevropskou zemi.¹⁰ Komplexnější pohled na historii západního cestovního ruchu realizovaného směrem do východní Evropy je dosud nezpracovaný, podobně jako téma transnacionálního turismu v průběhu studené války či obecné implikace otevření se východní Evropy západním turistům.¹¹

Předkládaná studie začíná pomyslným přemostěním této chybějící části, a to prostřednictvím kombinace celkového přehledu západního cestovního ruchu do východní Evropy v průběhu studené války na straně jedné a studií dvou oblastí zájmu na straně druhé. Tou oblastí je cestovní ruch ze Západu do Československa; jedná se o zvlášť zajímavý příklad, jelikož v průběhu studené války v rámci bloku tzv. socialistických zemí Československo patřilo k těm, které přijímaly většinu množství návštěvníků ze Západu.

Druhou sledovanou oblastí jsou turistické cesty ze Skandinávie na Východ. Statistika ukazuje, že v kontextu této studie představuje Skandinávie zajímavý příklad hodný zaznamenání, jelikož – v po-

rovnání s jinými západními zeměmi – se zde nacházelo nepoměrně více západních turistů mířících do východní Evropy. Například v roce 1974 ze tří skandinávských zemí vycestovalo 10,5 % všech turistů ze západní Evropy do Rumunska, stejný počet jako z Francie a druhý nejvyšší po Spolkové republice Německo (SRN). Pokud jde o návštěvy západních turistů v Československu, ve stejném roce s poměrem 18,5 % zaujala Skandinávie třetí místo za SRN (40 %) a Rakouskem (23 %), před Itálií (6 %), Francií (4 %) a Velkou Británií (2 %). Celkový obraz je identický: 42 % všech návštěvníků a návštěvnic ze Západu do Bulharska, Československa, Maďarska, Polska a Rumunska pocházelo ze SRN, 19 % z Rakouska a na třetím místě se umístila Skandinávie (11 %).¹²

S využitím různorodého a dosud opomíjeného souboru pramenů, včetně turistických brožur, časopisů o cestování, tištěných průvodců, pohlednic, publicistických prací s tématem cestování, archivních pramenů a orálněhistorických rozhovorů tato kapitola ukazuje, že východní Evropa nikdy nezmizela ze skandinávského atlasu cestovatelských přání. V protikladu k představě o východní Evropě, jak ji vykreslovaly anglo-americké průvodcovské knihy zmiňované výše, přitahovaly země za tzv. železnou oponou miliony návštěvníků ze Západu a v průběhu téměř celého období studené války bylo pravidelně inzerováno, že pro tamější cestovní ruch představují stejně atraktivní destinaci jako kterákoli jiná oblast. Ideologické výhrady přitom často na jedné či druhé straně rozděleného světa neodolaly tlaku ekonomických výhod. Například sovětská státní cestovní kancelář Intourist od svého založení v roce 1929 otevřeně hledala možnosti, jak prostřednictvím vývozu cestovatelských zážitků podporovat sovětskou ekonomiku.¹³ Východoevropské cestovní kanceláře tehdy dávaly přednost spolupráci s takovými komerčními subjekty, které zprostředkovávaly cesty mnohem většího objemu turistů, než s menšími cestovními kancelářemi, jež provozovaly komunistické strany Západu.¹⁴

10 Například: Shawn Salmon: *Marketing Socialism: Intourist in the Late 1950s and Early 1960s*. In: Anne E. Gorsuch – Diane Koenker (edd.): *Tourism: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Ithaca, Cornell University Press 2006, s. 186–204; Paulina Bren: *Tuzex and the Hustler: Living It Up in Czechoslovakia*. In: Paulina Bren – Mary Neuburger (edd.): *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. New York, Oxford University Press 2012, s. 27–48; Elena Dragomir: *Hotel Intercontinental in Bucharest: Competitive Advantage for the Socialist Tourist Industry in Romania*. In: Katalin Miklóssy – Melanie Ilic: *Competition in Socialist Society*. New York, Routledge 2014, s. 89–106. Disertační práce Adeliny Stefan z nedávné doby je v tomto ohledu vzácnou výjimkou: Adelina Stefan: *Vacationing in the Cold War: Foreign Tourists to Socialist Romania and Franco's Spain, 1960s–1970s*, nepublikovaná disertační práce. Pittsburgh, University of Pittsburgh 2016.

11 Simo Mikkonen – Pia Koivunen: Introduction: Beyond the Divide. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 7.

12 Denise Cambau: *Travel by Westerners to Eastern Europe*. In: *ITA Bulletin*, č. 40 (1976), s. 883–899. V roce 1974 celková populace Dánska, Norska a Švédska činila 17 milionů obyvatel, v případě SRN to bylo 62 milionů.

13 Shawn Salmon: *To the Land of the Future: A History of Intourist and Travel to the Soviet Union, 1929–1991*, nepublikovaná disertační práce. Berkeley, University of California 2008, s. 32.

14 Sune Bechmann Pedersen: *Eastbound Tourism in the Cold War: The History of the Swedish Communist Travel Agency Folk turist*. In: *Journal of Tourism History*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 130–145.

Motivace cestovatelů ze Západu na Východ se zjišťují obtížněji. Nicméně orálněhistorické rozhovory, cestovatelská žurnalistika a inzerce ukazují, že ideologické přesvědčení motivovalo k cestě na Východ jen menší část západních turistů a turistek. K faktorům, které vysvětlují rozšíření masové turistiky do východní Evropy v šedesátých letech, patří levná zábava, geografická blízkost k západní Evropě a vysoký pocit osobní bezpečnosti, protože autoritářské režimy Východu garantovaly nízkou míru kriminality.

CESTOVNÍ RUCH VE ZNIČENÉ EVROPĚ

Pro plné docenění role východní Evropy v poválečné skandinávské kultuře volného času je nezbytné nejdříve uvažovat o tom, jak druhá světová válka zformovala možnosti cestovního ruchu v Evropě. Válečná léta sice přerušila internacionalizaci evropského průmyslu cestovního ruchu, ale neznemožnila lidem, aby snili o dovolené v zahraničí. Na konci třicátých let bylo v Dánsku každému zajištěno právo na dva týdny placené dovolené. Ve snaze posílit kulturu zdravého trávení volného času hnutí pracujících v Dánsku i Švédsku založila cestovní družstva a vydávala populárně naučné časopisy o volném čase, které propagovaly a podporovaly sociálně demokratický internacionalismus.

V roce 1943 se v neutrálním Švédsku členský magazín cestovního družstva Reso *Fritiden* (*Volný čas*) ptal svých čtenářů a čtenářek, jaké jsou jejich cestovatelské plány poté, co válka skončí. Úvodníky v tomto periodiku pak opakovaně vyjadřovaly touhu po míru a návratu předválečných vzorců cestovního ruchu. Inzerát jedné jazykové školy povzbuzoval čtenáře a čtenářky, aby se připravovali na budoucí otevření světa, a nabízel lekce různých evropských jazyků, včetně ruštiny.¹⁵ Jak se blížil mír, úvodník časopisu *Fritiden* trval na tom, že Švédové musí do Evropy vycestovat co nejdříve; a zároveň požadoval, aby se otevřely brány do světa. Čtenáři a čtenářky magazínu byli zvaní k tomu, aby si své sny o dovolené plnili kdekoli za švédskými hranicemi. Ačkoli pouze malá část čtenářstva si mohla dovolit dovolenou mimo Skandinávii, tento časopis neustále předkládal články o možných turistických destinacích budoucnosti, včetně Sovětského svazu.

15 *Fritiden*, č. 5 (1944), s. 3. Překlady z dánštiny, holandštiny, němčiny a švédštiny do angličtiny Sune Bechmann Pedersen; následný překlad z angličtiny do češtiny Lenka Krátká.

V nacisty okupovaném Dánsku byla touha po mezinárodním cestování vyjadřována také na stránkách prázdninového katalogu cestovního družstva dánského odborového hnutí – Dansk Folkeferie.¹⁶ Podobně jako jejich protějšky v zahraničí, družstva Dansk Folkeferie a Reso si představovala, jak by mohlo cestování do zahraničí upevnit mezinárodní porozumění a pomoci předcházet válkám. V časopise *Fritiden* se například se vši vážností požadovalo poučit se z válečných událostí a budovat přátelství s lidmi postiženými válkou.¹⁷ Cesty na místa bojů pak byly otevřeně označovány za neetickou senzacechtivost. Jeden z článků například s opovržením popisoval hordy suvenýrů chtivých turistů, kteří se po skončení první světové války valili do zákopů. V Německu v meziválečném období pak Skandinávci, které sem přitahovala slabá měna, byli opovržlivě nazýváni „Valutaschwein“, tedy „valutové svině“.¹⁸ Obecně se však předpokládalo, že cestovní ruch má posilovat přátelství a přispívat k upevňování míru v poválečné Evropě.¹⁹

Ve srovnání se zničeným evropským kontinentem neutrální Švédsko a „přátelsky okupované“ Dánsko vyšly z druhé světové války prakticky nepoškozeny. Po pěti letech striktních omezení v oblasti cestování a cenzurovaných zpráv z vnějšího světa se opětovně spojení s kontinentem stalo předmětem vládního zájmu i pozornosti veřejnosti. Do léta roku 1946 se turistům ze Skandinávie otevřely Anglie a Francie. Přímé vlaky s lůžkovými vozy spojovaly Kodaň s Paříží a Stockholm s Varšavou, železniční vagony Skandinávii s Československem, Francií a Švýcarskem. V srpnu 1946 organizovalo družstvo Reso konferenci, které se účastnili zástupci Sovětského svazu, Francie, Švýcarska a sousedů ze Skandinávie.²⁰ V Československu vcelku demokratická vláda, jež vzešla z voleb v roce 1946, hledala cestu, jak zahraniční turisty přilákat zpět do slavných lázeňských letovisek. Před sezonou 1947 čs. úřady zjednotušily vízové předpisy, takže turisté a turistky, včetně Skandinávčů,

16 Anja Warschawsky: Folkeferie – ferieformer, ferieindhold og dannelsesidealer 1938–1988. In: *Arbejderhistorie*, č. 2 (2008), s. 5. Katalog není datován, vydán byl pravděpodobně mezi roky 1943 a 1945.

17 Ivan Ohlson: Öppna porterna mot världen! [Otevřte brány světu!]. In: *Fritiden*, č. 1 (1945), s. 5.

18 *Fritiden*, č. 1 (1945), s. 5; *Fritiden*, č. 1 (1944), s. 4–10.

19 Dánský prázdninový katalog nabízel stejné vize. (Anja Warschawsky: Folkeferie – ferieformer, ferieindhold og dannelsesidealer 1938–1988, s. 5.)

20 Internationell flaggprakt vid Brunnen [Vlajky mnoha států vlají nad městem Brunnen]. In: *Fritiden*, č. 5 (1946), s. 39.

zde mohli pobývat až dva měsíce.²¹ V červnu se pak objevila myšlenka na uzavření bilaterální dohody o cestovním ruchu s Dánskem, která by zakotvila výměnu lázeňské péče za luxusní zboží; únorový převrat roku 1948 však tato vyjednávání ukončil.²²

Cestovní družstvo Reso se nových možností v Československu chopilo a začalo pro sezonu 1947 organizovat balíčky zájezdů do Prahy a Karlových Varů. Mezi nabídkami tohoto roku figurovaly rovněž Belgie, Nizozemsko, Francie a Švýcarsko. A tak na jaře 1947 magazín *Fritiden* hrdě hlásil: „Letos cestujeme také do Evropy!“²³ Tyto cesty měly nabídnout nejen co nejlepší dojem z navštívené země, ale i možnost odpočinku, rekreace a zábavy.²⁴ Ve skutečnosti však cestování na kontinent bylo poměrně nepříjemné. Po válce zde bylo jen málo hotelů a infrastruktura víceméně skomírající. V reportáži jednoho anglického časopisu o autobusovém spojení mezi jižním Švédskem a Prahou se například psalo, že cesta trvala tři vyčerpávající dny, protože „německé dálnice jsou stále plné výmolů nebo vyspravené podivným dlážděním, takže turista má pocit, jako kdyby kola neměla pneumatiky, ale železné obutí“.²⁵

Ceny prvních poválečných „balíčků“ cest do kontinentální Evropy byly navíc stále mimo možnosti manuálně pracujících dělníků. „All inclusive“ dvoutýdenní zájezdy do Československa, Francie a Švýcarska, které Reso nabízelo v roce 1947, stály od 525 do 612 švédských korun za osobu, což představovalo přibližně deset procent průměrného ročního příjmu dělníka (muže) v průmyslu.²⁶ Mezitím „cestovatelé“ doma v křeslech mohli svoji zvědavost ukojit třeba čtením o cestování v novinách a časopisech, jako byl *Fritiden*. V tomto ohledu bylo vybombardování Německa běžným námětem textů o „cestování“ – nejznámější z nich jsou novinové články Stiga Dagermana vydané jako *German*

21 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 36 Tjek, Memorandum čs. velvyslanectví v Kodani, 15. 2. 1947.

22 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 90 D 25.

23 I år reser vi också ut i Europa! [Letos také cestujeme do Evropy!]. In: *Fritiden*, č. 3 (1947), s. 30.

24 Tamtéž.

25 N. L.: By Bus from Sweden to Prague. In: *The Commercial Motor* (31 January 1947), [online] [2016-08-17], <<http://archive.commercialmotor.com/article/31st-january-1947/34/by-bus-from-sweden-to-prague>>.

26 *Fritiden*, č. 3 (1947), s. 31, 35. *Statistisk årsbok för Sverige 1949*. Stockholm, Sveriges officiella statistik i sammandrag 1949, tab. 201, s. 241.

Autumn (Německý podzim) v roce 1947.²⁷ V roce následujícím dánský satirik Nold cestoval pět měsíců napříč kontinentem a poté své zkušenosti cestovatele po východní i západní Evropě velmi vtipně popsal.²⁸

Tehdy se však již začalo stupňovat studenoválečné napětí, které ukončilo pokusy skandinávského cestovního ruchu zahrnout do své nabídky Sovětský svaz a Československo. Ve stejné době podpora Marshallova plánu pro turistický průmysl pomohla přesunout pozornost od států Východu, které Stalin přinutil tuto americkou iniciativu odmítnout.²⁹ Snaha o integraci Československa a Sovětského svazu do poválečné prázdninové mapy si však navzdory svému krátkodobému trvání zaslouží pozornost. Některé oblasti za tzv. železnou oponou bývaly pro západní cestovatele důležitými turistickými destinacemi a na to lidé nezapomněli ani přibližně o deset let později, kdy se hranice znovu otevřely. Bulharsko a Rumunsko tehdy mohly být pro turisty ze Skandinávie nezmapovanými územími; nikoli však Budapešť a Praha nebo Leningrad a Moskva.

Spojení se Skandinávií samozřejmě zkomplikoval nástup komunistických vlád k moci; tzv. železná opona však nikdy nebyla zcela neprostupná. Komunistické strany v jednotlivých zemích sice dychtivě potíraly „buržoazní“ vlivy ze Západu, ale zároveň se snažily udržet styky se sprátenými komunistickými stranami a intelektuály v táboře kapitalistických zemí.³⁰ Cesty lidí ze Západu za odpočinkem do vý-

27 Stig Dagerman: *Tysk höst* [Německý podzim]. Stockholm, Norstedt 1947. Také: Johan Östling: *Sweden after Nazism: Politics and Culture in the Wake of the Second World War*. New York, Berghahn 2016, s. 242–255.

28 Například: Nold: Et Kik bag Jerntæppet [Nakouknout za železnou oponu]. In: *Aarhus Stiftstidende* (9. 7. 1948).

29 Eric G. E. Zuelow: *A History of Modern Tourism*. London, Palgrave 2015, s. 149–155. K tématu Marshallova plánu a francouzského průmyslu cestovního ruchu například: Christopher Endy: *Cold War Holidays: American Tourism in France*. Chapel Hill, University of North Carolina Press 2004.

30 Ke vztahu Československa a Západu ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století například: Václav Šmidrkal: The Image of „Real France“: Instrumentalization of French Culture in the Early Communist Czechoslovakia. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 177–195; Kathleen Brenda Geaney: Špatná strana hranice? Anglicky mluvící levicová komunita v Československu na počátku studené války. In: *Stržed*, č. 1 (2013), s. 40–62.

O společnostech sovětského přátelství na Západě: Sonja Grossmann: Dealing with „Friends“: Soviet Friendship Societies in Western Europe as a Challenge for Western Diplomacy. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 196–217.

chodní Evropy byly limitovány výběrem jen několika málo těch, kteří měli s tamějšími režimy dobré vztahy; ale určitý rozsah mezinárodní výměny a obchodu s neutrálním Švédskem a Dánskem byl udržen, navzdory členství Dánska v NATO.³¹ Dánská vláda se snažila zachovat spojení se svým tradičním exportním trhem v Německu a silně dotovala železniční spojení mezi Kodaní a Dánskem.³² Složitě a těžkopádné vízové předpisy v sovětské okupační zóně však provoz omezovaly. Získat povolení cestovat přes tuto oblast (přes Německou demokratickou republiku po roce 1949) bylo podobně obtížné a cesta celkově velmi nepříjemná. V únoru 1950 dánský velvyslanec v Praze v jedné ze svých zpráv zmiňoval, že cestování přímým vlakem z Kodaně do Prahy přes Berlín bylo sovětskými funkcionáři lidem tak znepríjemněno, že „podruhé v životě tuto cestu již nechtějí absolvovat“.³³ Nicméně Skandinávie zůstala v průběhu studené války jedinou z oblastí Západu s přímým leteckým spojením na Východ.

Ti, kteří si mohli dovolit přes východní Německo přeletět, a vyhnout se tak byrokratickému bludišti, byli vystaveni stejně složité vízové povinnosti v jiných částech východní Evropy. Například po únorovém převratu návštěvníci Československa žádali o povolení ke vstupu, které však neplatilo pro opuštění země; o povolení k výjezdu museli zažádat po příjezdu do země a jeho získání mohlo trvat i několik dní. Krátkodobé obchodní návštěvy Československa tak byly v podstatě znemožněny.³⁴ Cestování do komunistické Evropy na vrcholu raného období studené války se stalo doslova martyriem.³⁵

Pouze členové oficiálních delegací mohli věřit, že jejich cestování přes tzv. železnou oponu proběhne poměrně hladce, protože hostitelé se obvykle velmi pečlivě snažili přesvědčit je o přednostech socialistické společnosti.

Cestovní zprávy z výjezdů těchto delegací na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let bývaly nezřídka (přinejmenším ve Skandinávii) publikovány ve formě knih či novinových článků. Tyto záznamy poskytovaly unikátní zdroj poznání komunistického světa a právem si získaly pozornost veřejnosti.³⁶ Současně však všeobecný izolacionismus Sovětského svazu vyvolával frustrace. V úvodníku s titulkem *Turisté železné opony* z května 1954 konzervativní dánský deník *Jyllands-Posten* požadoval, aby se železná opona stala běžnou hranicí: otevřenou cestovatelům, kteří chtějí za návštěvu cizí země utratit své peníze. Tyto noviny věřily, že při srovnání životních podmínek by Dánsko nad Sovětským svazem hladce zvítězilo.³⁷ Také šéfredaktor dánského středo-levicového deníku *Politiken* lamentoval nad překážkami objektivního posouzení situace v Sovětském svazu.³⁸ Po letech „partyzánských“ zpráv z Východu, v okamžiku, kdy komunistické země podnikly kroky k opětovnému otevření turistických cest, byl zájem lidí ze západní strany tzv. železné opony značný.

OTEVŘENÍ VÝCHODNÍ EVROPY LIDEM ZE ZÁPADU

Na začátku dubna 1953, jen měsíc po Stalinově smrti, sovětská cestovní kancelář Intourist sdělila družstvu dánského odborového hnutí Dansk Folkeferie, že vážně uvažuje o oživení předválečných cestov-

slav Road to International Tourism: Opening, Decentralization, and Propaganda in the Early 1950s. In: Hannes Grandits – Karin Taylor: *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism /1950s–1980s/*. Budapest, Central European University Press 2010, s. 107–138.)

- 31 Lasse Kristensen: Tjekkosloviets eksempel – ungkommunistisk dannelse i begrundelsen af den kolde krig [Příklad Československa – Komunistické vzdělávání mládeže na začátku studené války]. In: *Arbejderhistorie*, č. 2–3 (2008). Například vývoz ryb z Dánska do Československa pokračoval i po roce 1948; také: Per Boje – Marianne Rostgaard – Mogens Rüdiger: *Handelspolitikken som kampplads under Den Kolde Krig* [Obchodní politika jako bojiště studené války]. Aalborg, Aalborg Universitetsforlag 2012.
- 32 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 90 DAN 2/28, Memorandum, 28. 7. 1950.
- 33 Tamtéž.
- 34 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 36 Tjek, Stížnosti cestovatelů. Memoranda velvyslancetví Dánska v Praze a ve Vídni a zpráva Švédsko-československé obchodní komory.
- 35 S výjimkou Jugoslávie, která mezi roky 1945 až 1948 turisté ze Západu vítala; a poté opět – v mnohem větším rozsahu – od padesátých let. (Igor Tchoukarine: The Yugo-

- 36 K tématu dánských (a některých švédských) prací o cestování v Sovětském svazu na začátku studené války: Iben Vyff: *Øst, vest – hvilken fremtid er bedst?: Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950erne* [Východ, Západ – jaká budoucnost je lepší? Dánové cestující v padesátých letech po Spojených státech amerických a Sovětském svazu], nepublikovaná disertační práce. Roskilde University 2007.

- 37 Jerntæppe-Turister [Turisté železné opony]. In: *Jyllands-Posten* (3. 5. 1954). Všechny články z dánských novin jsou dostupné online prostřednictvím Mediastream (<www2.statsbiblioteket.dk/Mediastream>).

- 38 Iben Vyff: *Øst, vest – hvilken fremtid er bedst?: Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950erne*, s. 263.

ních styků. Poté, co tato zpráva prosákla na veřejnost, se do cestovní kanceláře okamžitě vydaly davy zákazníků a zákaznic, kteří měli o takovou cestu zájem. Museli si však ještě pár let počkat.³⁹

Krátce před ženevským summitem v červenci 1955, který přinesl významné zlepšení ve vztazích mocností, sovětské úřady obnovily styky s cestovními kanceláři ve Velké Británii, Norsku, Itálii a Švédsku.⁴⁰ V červnu 1955 tak titulní stránky novin oznamovaly, že turisté z Dánska budou moci brzy navštívit Sovětský svaz. V srpnu se na přední strany novin dostala zpráva o příjezdu prvních skupin zahraničních turistů do Sovětského svazu od dob druhé světové války.⁴¹ Tehdy britští a francouzští fotbaloví fanoušci přijeli, aby viděli své hrdiny v zápasech proti sovětským týmům; a malá skupina Švédů si přijela prohlédnout památky Moskvy, jak psaly moskevské noviny.⁴²

Švédové vycestovali prostřednictvím družstva Reso, které se tímto svým průkopnickým úspěchem hrdě chlubilo.⁴³ Ovšem Reso mělo daleko k tomu, aby se stalo jediným operátorem ze zemí Západu pro sovětský trh. Hlavní švédští hráči, Nordisk Resebureau a Nyman & Schultz, tento vývoj pečlivě sledovali a druhý jmenovaný pro rok 1956 připravil rozsáhlý „sovětský program“. V „duchu Ženevy“ jednal také Intourist a s 25 zahraničními cestovními společnostmi s platností od ledna 1956 uzavřel smlouvy.⁴⁴ Přirozenými partnery zde byla cestovní družstva napojená na západní hnutí pracujících. Ovšem Intourist, podněcovaný zájmem o tvrdou měnu a získání dobré pověsti, spolupracoval i s tradičními operátory, jako byl například Nyman

39 Mange vil til Sovjet [Mnoho lidí chce jet do Sovětského svazu]. In: *Information* (8. 4. 1953). Sovětské pokusy o sblížení s Dánskem byly zaznamenány i v Británii a podnítily snahu British Tourist Holiday Association [Britské asociace prázdninového cestování] získat také pro britské turisty možnost vstupu do Sovětského svazu. (National Archives [Národní archiv], Londýn, Foreign Office, FO 371, 106579.)

40 Anne E. Gorsuch: *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. Oxford, Oxford University Press 2011, s. 11.

41 DSB forbereder Sovjet-Rejser [DSB připravuje cesty do Sovětského svazu]. In: *Jyllands-Posten* (8. 6. 1955); Russerne venter Turist-Invasion [Rusové očekávají invazi turistů]. In: *Berlingske Aftenavis* (8. 8. 1955).

42 Anglický překlad z deníku *Večerní Moskva* (5. 8. 1955). Riksarkivet [Švédský národní archiv], fond Utrikesdepartementet [Ministerstvo zahraničních věcí], 17. Er.

43 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundska univerzita]. *Reso Semesterhandbok 1956*, s. 79.

44 Riksarkivet [Švédský národní archiv], fond Utrikesdepartementet [Ministerstvo zahraničních věcí], 17. Er. Memorandum Švédského velvyslanectví v Moskvě, 11. 1. 1956.

& Schultz, se kterým měl Intourist navázány vztahy již od třicátých let 20. století.⁴⁵

V závěru roku 1954 se začaly šířit zprávy o blížícím se opětovném otevření Karlových Varů a Mariánských Lázní pro západní lázeňské hosty. Když však lázeňská zařízení navštívil dánský diplomat, komentoval danou situaci tak, že je potřeba naléhavě provést značná vylepšení, než bude možné přesvědčit západní turisty a turistky, aby se sem vrátili.⁴⁶ Lázeňské pobyty byly na Západě inzerovány a propagovány v průběhu celého roku 1955 a údajně byly navázány i kontakty s cestovními společnostmi v Rakousku, Anglii, Francii a Spojených státech amerických.⁴⁷ Od března 1956 začalo Československo západním turistům vydávat dvou týdně turistická víza, Čedok připravil pro hosty ze Západu třináct hotelů a zároveň pozval do Československa čtyřicet zástupců různých cestovních kanceláří z tzv. kapitalistických zemí, mezi nimiž nechyběli reprezentanti Dánska a Švédska.⁴⁸ V následujícím roce uspořádal Čedok dvě mezinárodní konference o cestovním ruchu, jejichž cílem bylo zlepšení spolupráce podniků a vlád v dané oblasti. Tou první byla zahajovací konference zástupců státních cestovních kanceláří zemí východní Evropy, která se pak konala pravidelně v průběhu celé studené války. Krátce nato, v říjnu 1957, uspořádal Čedok v Praze velkou konferenci zástupců 29 zemí, včetně Německa, Francie, Velké Británie, Spojených států amerických, Švédska, Dánska a celého tzv. socialistického tábora. Tyto aktivity signalizovaly, že došlo k obnovení tradiční československé aspirace stát se přirozeným turistickým cílem a srdcem Evropy.⁴⁹ Obraz Československa jako „srdce Evropy“ se mimo jiné objevil i v reklamě v dánských novinách *Jyllands-Posten* z června 1958 (viz obrázek 4).

45 Shawn Salmon: *Marketing Socialism: Intourist in the Late 1950s and Early 1960s*, s. 189; Riksarkivet [Švédský národní archiv], fond Utrikesdepartementet [Ministerstvo zahraničních věcí], 17. Er, Korrespondence mezi švédským Ministerstvem zahraničí a cestovní kanceláří Nyman & Schultz, září 1955.

46 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 90 Tjek 10. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze, 8. 12. 1954.

47 Tamtéž, 90 Tjek 10. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze, 23. 9. 1955.

48 Tamtéž, 90 Tjek 10. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze, 13. 4. 1956.

49 Národní archiv, fond Státní úřad plánovací II, kr. 471. Konference, *Bulletin*, č. 1 (20. 10. 1957).

V sezoně 1956 nabídlo Reso zájezdy nejen do Leningradu a na Krym, ale také do Budapešti, na bulharské pobřeží Černého moře a do Západního Berlína⁵⁰, zde včetně návštěvy východního Berlína a Postupimi v Německé demokratické republice. Avšak podzimní povstání v Maďarsku a jeho brutální potlačení vojsky Rudé armády v následující sezoně výrazně utlumily zájem cestovatelů a cestovatelek ze skandinávských zemí o dovolenou ve východní Evropě.⁵¹ Maďarsko a Bulharsko z katalogů zmizely. V roce 1957 pak cestovní kancelář Nyman & Schultz představila Československo jako svou novou destinaci.

Prezentace země se vyhýbala všem odkazům na současnou politiku, naopak zdůrazňovala, že „nespočet uměleckých pokladů“ a „nádherná příroda“ již před mnoha lety získaly Československu místo mezi

Obrázek 3: Karlovy Vary kdysi bývaly místem setkávání evropské aristokracie. Nicméně od počátku 20. století se toto lázeňské město staralo také o turisty ze střední třídy, což vtipně přibližuje dobová pohlednice z roku 1909 (nebo také populární dánský román *Knagsted* vydaný v roce 1902).

50 Západní Berlín byl až do roku 1990 oficiálním názvem části města, píšeme jej proto s velkým počátečním písmenem; východní Berlín oficiálním názvem nebyl, proto ponceháváme malé počáteční písmeno. Pozn. red.

51 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundska univerzita]. *Reso verksamhetsberättelse 1957*, s. 15.

„slavnými evropskými turistickými cíli“.⁵² Zájezd zahrnoval návštěvu takových míst, jako je hrad Karlštejn, propast Macocha nebo česká lázeňská města – tedy oblíbených turistických atrakcí. Prezentace Československa jako tradiční destinace se ještě prohloubila v roce 1958, kdy se sem vrátilo se svými aktivitami cestovní družstvo Reso. Tehdy byla země označována jako „příliš známá, že není potřeba ji představovat“.⁵³ Jedenáctidenní zájezd pořádaný družstvem Reso se poněkud odlišoval od programu cestovní kanceláře Nyman & Schultz – snažil se jít naproti zvědavosti turistů a turistek a zprostředkovat jim takzvaně z první ruky poznání socialistické společnosti, „Československa dneška“, a to prostřednictvím výletů do moderních průmyslových měst, jako byla například Ostrava či Gottwaldov (Zlín). A tak si uvedené dvě společnosti rozdělily trh: cestovní kancelář Nyman & Schultz se soustředila na tradiční turistické cíle a cestovní družstvo Reso pořádalo zájezdy pro ty, které přitahoval spíše dobový vývoj v zemi. S tím, že Reso zprostředkovalo také návštěvy hradů, zámků a paláců i možnost užití si přírodu. V obou případech programy zájezdů slibovaly procházky Prahou bez doprovodu průvodce.

Inzeráty představující zemi jako známou destinaci ukazují unikátní sílu „značky Československo“ v rámci tábora tzv. socialistických zemí. Žádná jiná země za tzv. železnou oponou nebyla propagována se stejnou důvěrou, což odkazuje k přetrvávající oblibě místních turistických atrakcí, jež má původ již v 19. století, a půvab země pro cestovatele navzdory nepříznivé politické situaci. Jméno Karlovy Vary bylo tak všeobecně známé, že poté, co bylo v počátečních letech studené války město odříznuto od klientely ze Západu, se lázeňské hotely v Itálii, Lucembursku a Švýcarsku prezentovaly jako „italské Karlovy Vary“, „Karlovy Vary Západu“ či „na stejné úrovni s Karlovými Vary“.⁵⁴

Využití československého aristokratického dědictví pro turistické účely se nestalo nikdy kletbou, a to ani ve vrcholném období stalinismu.⁵⁵ Ačkoli po stranické linii byla šlechta považována za parazitující vykořisťovatele dělnické třídy, kulturní politika stále umožňovala tu-

52 Tamtéž, *Nyman & Schultz Privatresor: Resenyheter 1957*, s. 99.

53 Tamtéž, *Reso Semesterhandbok 1958*, s. 52.

54 Inzerát se v padesátých letech opakovaně objevoval v nizozemských novinách *Algemeen Handelsblad* a *Nieuw Israëlietisch weekblad*. Nizozemské novinové reklamy jsou dostupné online prostřednictvím Delfher (<http://www.delfher.nl/>).

55 Poněkud paradoxní je, že Stalin se snažil do značné míry zachovat i carské dědictví Leningradu. (Steven Maddox: *Saving Stalin's Imperial City: Historic Preservation in Leningrad, 1930–1950*. Bloomington, Indiana University Press 2015.)

ristické využívání jejich zabavených hradů a zámků. Cílem zde bylo prostřednictvím výstav či komentovaných prohlídek předávat ideologii strany. Ovšem ve skutečnosti se návštěvníci a návštěvnice občas setkávali s informacemi, jež se oficiální interpretace neodržely.⁵⁶ A tak v padesátých letech dánští pionýři při letních táborech chodívali na výlety do malebných lokalit, jako je například hrad Pernštejn⁵⁷ – což představuje jen malou ukázkou toho, jak se i v dobách lidovědemokratického zřízení dařilo romantickým představám o přírodě a rekreaci.

Zatímco v obecné rovině se v pozdních padesátých letech diplomatické vztahy mezi Východem a Západem zlepšily, trvalo ještě nějaký čas, než se Čedok a Intourist spojily ve svých ambicích přilákat návštěvníky a návštěvnice ze Západu. V roce 1958 byly Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko v dánském tisku popisovány jako země turistům nepřístupné. Východní Německo povolovalo pouze tranzitní cesty a obchodní návštěvy veletrhů, zatímco Polsko vydávalo osmidenní víza.⁵⁸ Následující rok přinesl vzrůstající dánský zájem o cestování do Sovětského svazu, otevřelo se Maďarsko a Bulharsko se stalo přístupné prostřednictvím německých cestovních kanceláří. Noviny napříč celým politickým spektrem tyto rozšiřující se cestovatelské možnosti reflektovaly. Přívětivější postoj vůči lidem ze Západu se vnímal jako důkaz chruščovovské teorie „mírové koexistence“, která znamenala definitivní a velmi vítané rozloučení se stalinismem.⁵⁹

Lídrem v nabízení nejrůznějších destinací Východu západním cestovatelům se staly švédské společnosti. Od roku 1956, respektive 1957

Reso i Nyman & Schultz běžně nabízely pobyty v Západním Berlíně s výlety do východního Berlína (a někdy do východního Německa). Druhá jmenovaná společnost pak začala v roce 1958 realizovat i cesty do Bulharska. Poté, co se v portfoliu cestovního družstva Reso v roce 1961 objevilo Rumunsko, byly na skandinávském trhu nabízeny zájezdy do všech východoevropských zemí. Viditelnost a dostupnost destinací východní Evropy se ještě zvýšila s otevřením poboček cestovních kanceláří v šedesátých letech: Čedok v roce 1961 otevřel kancelář v Kodani, následován v roce 1963 Intouristem a bulharským Balkantouristem, o rok později polským Orbisem. Do počátku sedmdesátých let měly všechny státní cestovní kanceláře východní Evropy pobočky jak v Kodani, tak ve Stockholmu.

Na trh prázdninových pobytů ve východní Evropě vstoupily nové společnosti zaměřené na sociální cestovní ruch.⁶⁰ V roce 1961 byla založena švédská cestovní kancelář Folk turist s cílem „zvýšit počet turistů do socialistických zemí“.⁶¹ Její dánský ekvivalent, Folk turist, toto pochopil ještě o několik měsíců dříve; v následujících dekádách pak obě společnosti úzce spolupracovaly. Jejich politické preference byly evidentní. V roce 1962 katalog Folk turistu nabízel své služby „dělníkům a úředníkům, umělcům a vědcům, starým i mladým“. Zájezdy této cestovní kanceláře měly za cíl rozšířit „obzory“ a znalosti o „životním stylu a standardu, práci a kultuře“ jiných lidí – což bylo v podstatě v souladu s mezinárodními ideály, jež byly podporovány skandinávským hnutím pracujících a okolo roku 1945 vyjadřovány v magazínu *Fritiden*. Uvedené společnosti se snažily udělat dobrý dojem i na trhu cest odpočinkových. Mezi hlavními cíli nabízených zájezdů tak byly uváděny „relaxace a rekreace“.⁶² Důraz na volný čas a zábavu reflektovaly i katalogové nabídky – zahrnovaly prázdniny u maďarského jezera Balaton, na pobřeží Černého moře v Bulharsku a Rumunsku, na pobřeží Baltu ve východním Německu. Pouze zájezdy do Leningradu, Moskvy a Prahy vyzdvihovaly moderní rysy měst, spojované s rozvojem socialistické společnosti – například působivé nové sportovní arény. V pozdějších letech program někdy zahrnoval i jasně politizo-

56 Cathleen M. Giustino: Open Gates and Wandering Minds: Codes, Castles, and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960. In: Cathleen M. Giustino – Catherine J. Plum – Alexander Vari (edd.): *Socialist Escapes: Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York, Berghahn 2013, s. 48–72; Jiří Knapík – Pavel Šopák: „procházel místnostmi, ze sešitu četl a rukama ukazoval...“ Státní hrady a zámky v letech 1848–1960: mezi vědou a dovolenou. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, č. 3 (2010), s. 197–210.

57 International Institute of Social History [Mezinárodní ústav sociální historie], Amsterdam. Archief Uilenspiegelclub. 50, Dopsy a deníky účastníků z Nizozemska na letních pionýrských táborech v Československu, 1956–1962.

58 Det er dyrt at rejse som turist i Sovjetunionen [Je drahé cestovat v Sovětském svazu jako turista]. In: *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* (12. 2. 1958), s. 6.

59 Například Hvor tager man hen i feriens glade dage [Kam jet o šťastných prázdninách]. In: *Folketidende. Ringsted, Sorø, Haslev* (28. 5. 1959); Vagn Jensen: Et pund smør koster mere end en teaterbillet [Libra másla stojí víc než lístek do divadla]. In: *Aktuelt* (24. 5. 1959); Henrik Bonde-Henriksen: Derfor aabnes grænserne [A tak jsou hranice otevřeny]. In: *Berlingske Tidende* (7. 12. 1959).

60 Například: Ellen Furlough: Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 40, č. 2 (1998), s. 247–286.

61 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek [Švédské hnutí pracujících – archiv a knihovna], fond Folk turist-Baltor, 4306/4. Žádost o členství v BITEJ, 5. 3. 1976.

62 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundská univerzita]. *Folk-Turist*, 1962, s. 1.

vané zájezdy – například prvomájové výlety do východního Berlína, Moskvy a Leningradu nebo studijní cesty do východního Německa, Albánie a Vietnamu. Rekreační zájezdy za sluncem a mořem do východní Evropy zůstaly stabilním prvkem portfolia těchto cestovních kanceláří a reprezentovaly také značnou část jejich příjmů.⁶³

CESTY DO VÝCHODNÍ EVROPY S DOPROVODEM PRŮVODCŮ

Zákonné právo na placenou dovolenou – počátkem padesátých let prodloužené na tři týdny a koncem sedmdesátých let na týdnů pět – umožnilo lidem ze Skandinávie vydat se na dlouhou cestu kontinentální Evropou ještě před érou levných letenek. Kombinace delší dovolené, zvyšující se kupní síly, dobrých jazykových znalostí a ne zrovna přítažlivého letního počasí způsobila, že Skandinávci ve velkém počtu jezdili na dovolenou do zahraničí. Dánský výzkum veřejného mínění společnosti Gallup z roku 1960 uvádí, že po druhé světové válce celá třetina obyvatel alespoň jednou strávila dovolenou v zahraničí. Každoroční průzkumy realizované v následujících dekádách pak ukazují, že přibližně třicet procent dotazovaných Dánů plánovalo v daném roce strávit letní dovolenou v zahraničí.⁶⁴ Pro nezkušeného turistu či turistku představoval zájezd skvělý způsob, jak vyjet poprvé do zahraničí – tím, že někdo převzal starost o ubytování, stravování a dopravu, se zásadním způsobem snížily nepříjemnosti a rizika s cestami do zahraničí spojená.⁶⁵ Organizované zájezdy byly oblíbené a sociálně podporované i ve státech východní Evropy, protože pomáhaly vykonávat nad turisty společenskou kontrolu. V průběhu studené války do východního Německa a Sovětského svazu takto přijížděla drtivá většina turistů a turistek. V obou zemích navíc zůstalo normou využívání

63 Sune Bechmann Pedersen: Eastbound Tourism in the Cold War: The History of the Swedish Communist Travel Agency Folk turist. In: *Journal of Tourism History*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 130–145.

64 Ugens Gallup, [online] [2016-11-24], <http://www.tns-gallup.dk/statistik/ugensgallup>.

65 Christopher M. Kopper: The Breakthrough of the Package Tour in Germany after 1945. In: *Journal of Tourism History*, roč. 1, č. 1 (2009); Thomas Kaiserfeld: From sightseeing to sunbathing: Changing traditions in Swedish package tours from edification by bus to relaxation by airplane in the 1950s and 1960s. In: *Journal of Tourism History*, roč. 2, č. 3 (2010), s. 67–92.

plné penze, jelikož taková služba minimalizovala možnost, že by se místní obyvatelé „nakazili“ západními módními výstřelky. Na rozdíl od této praxe se v osmdesátých letech rozšířilo poskytování polopenze u zájezdů k moři do Bulharska a Rumunska.⁶⁶

Nové příležitosti k návštěvám zemí východní Evropy, které se západním turistům a turistkám naskytly, vyvolaly poptávku po informacích o praktických aspektech cest i o místních zajímavostech. To znamenalo impulz pro vydávání nových či aktualizovaných cestovatelských příruček. A jelikož podstatou moderních turistických průvodců je poskytovat reprodukovatelné vzory cestování, pomáhají tyto knihy zároveň směřovat proud cizinců a jejich cestovatelských zájmů.⁶⁷ Prostřednictvím toho, co text zahrne a co zamlčí, tištěný průvodce ovlivňuje, co má být viděno a co zůstane před cestovateli skryto. S ohledem na legitimizaci vlastní existence je pak téměř nevyhnutelné, aby moderní průvodce cestovatele argumentoval, proč má smysl a stojí za námahu dané místo navštívit. Právě to dělá z tištěných průvodců po zemích komunistické Evropy obzvláště zajímavý zdroj poznání. Jejich prezentace nedávné historie, současné situace i vzrušujících zajímavostí pomáhala konstituovat turistický diskurz studené války ve východní Evropě. Produkce cestovatelských příruček byla klíčem k tomu, aby se komunistická Evropa dostala na poválečnou turistickou mapu, protože právě průvodcovské knihy pěstovaly chuť poznávat a pomáhaly turistům a turistkám zdolávat nástrahy byrokracie. Při hodnocení vztahu komerční turistiky k politice studené války je tudíž tento druh cestovatelské literatury velmi užitečný. Je však zvláštní, že zmiňovaná speciální role turistických průvodců komunistickou Evropou dosud v podstatě nebyla prozkoumána.⁶⁸

66 Sina Fabian přináší podobné závěry o zájezdech ze západního Německa do Španělska. Připisuje tuto změnu měnicím se nárokům zkušenějších a samostatněji orientovaných turistů v osmdesátých letech – což je argument, který by mohl být aplikovatelný také na jihovýchodní Evropu. (Sina Fabian: Massentourismus und Individualität: Pauschalurlaube westdeutscher Reisender in Spanien während der 1970er- und 1980er-Jahre. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, roč. 13, č. 1/2016/, s. 61–85.)

67 John Urry: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London, Sage 1990.

68 Naproti tomu historic tištěných průvodců z 19. a počátku 20. století byla důkladně prozkoumána z hlediska mediálních studií, například: Evgenii V. Anisimov – Alexandra Bekasova – Ekaterina Kalemeneva: Books that link worlds: travel guides, the development of transportation infrastructure, and the emergence of the tourism industry in imperial Russia, nineteenth–early twentieth centuries. In: *Journal of*

Ve Skandinávii byla v roce 1952 uvedena na trh edice průvodců *Turen går til* (Cesta vede do). Její úspěch byl okamžitý. Rychle se dostala na přední příčky těchto edic v Dánsku, brzy následovala vydání švédská a norská, několik příruček bylo dokonce přeloženo do němčiny pro tamější trh.⁶⁹ Celkový prodej řady *Turen går til* v roce 1962 dosáhl 373 000 výtisků.⁷⁰ Vydavatel hned zezáčátku poznal potenciál východoevropských destinací, a tak se objevily „cesty do“ Jugoslávie (1957), Berlína (1960) a Československa (1962). Mezi lety 1967 až 1970 se svého průvodce v této řadě dočkaly také Bulharsko, Maďarsko, Polsko a Rumunsko. Během studené války byl právě průvodce po Československu nejčastěji aktualizován – v letech 1962–1989 se dočkal celkem osmi vydání. Tuto skutečnost lze asi nejlépe vysvětlit relativní popularitou Československa jako destinace turistů a turistek cestujících samostatně nebo v menších skupinách, bez doprovodu průvodce.⁷¹

Vydávání cestovatelských příruček pro místa za tzv. železnou oponou nebylo jednoduché. Když známý americký autor knih o cestování Temple Fielding sestavil svého nejprodávanějšího průvodce – *Fielding's Travel Guide to Europe* (Fieldingův průvodce Evropou, poprvé vyšel v roce 1948), shledal, že východoevropské země jsou atraktivní, ale pro americké turisty uzavřené. V následujícím vydání knihy autor této skutečnosti litoval:

Je to krásná země, tohle Československo, s jedněmi z nejpříjemnějších lidí v Evropě – pokud se tam dostanete. Já jsem nemohl. [...] Možná získáte vízum pro sovětské Maďarsko, možná tam pojedete, možná se vám tam bude líbit. Pokud jde o mě, já jsem nemohl.⁷²

Tourism History, roč. 8. č. 2 (2016), s. 184–204; Susanne Müller: *Die Welt des Baedeker: Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830–1945*. Frankfurt am Main, Campus Verlag 2012; Victoria Peel – Anders Sørensen: *Exploring the Use and Impact of Travel Guidebooks*. Bristol, Channel View Publications 2016.

69 Německé edice se objevily v řadě Polyglott Reiseführer.

70 Není jasné, zda tento údaj – zveřejněný v dánském průvodci – zahrnoval prodej ve Švédsku a v Norsku; i tak se jedná o působivý výsledek. (Milena Poulsen: *Tjekkoslovakiet* [Československo]. *Turen går til*. København, Politiken 1962, s. 65.)

71 Přesto v roce 1975 dánské velvyslanectví v Praze oznámilo, že většina turistů z Dánska přijela na zájezdy, i když připustilo, že nemá k dispozici oficiální údaje, kterými by tvrzení podpořila. (Rigsarkivet [Dánský národní archiv], *Journalsager* [složky časopisů], 36 D 78a.)

72 Temple Fielding: *Fielding's Travel Guide to Europe*. New York, William Sloane Associates [1948] 1951, s. 180, 395.

I později, když se vlády zemí ve východní Evropě staly vstřícnějšími, autoři tištěných průvodců museli spolupracovat s místními orgány, aby získali potřebná povolení a shromáždili nejaktuálnější informace o vízových pravidlech, měnových regulacích a povinných hotelových rezervacích. Vlády těchto států měly jednak přirozený zájem na tom, jak bude jejich země vyličená, jednak určitý vliv na autory a vydavatele. Knihy by jen stěží mohly sloužit svému účelu, pokud by nemohly „cestovat“ přes tzv. železnou oponu.⁷³ Zároveň však návštěvníci ze Západu zůstávali důležitým zdrojem tvrdé měny, o který se oficiální cestovní kanceláře snažily pečovat. Zákon rovnováhy pak znamenal, že tištěné průvodce po východní Evropě, vydávané na Západě, přinejmenším v padesátých a šedesátých letech patřily do šedé zóny příležitostné (auto)cenzury.

Vydávání průvodců bylo zapletené i do politiky, a to na obou stranách ideologické bariéry. Po aféře Watergate se objevily příběhy o finanční podpoře od CIA pro nejznámějšího vydavatele průvodců v anglickém jazyce (*Fodor's Travel Guides*) výměnou za poskytnutí alibi agentům jako tvůrcům těchto cestovatelských příruček. Československý emigrant maďarského původu Eugene Fodor⁷⁴ však trval na tom, že „nikdy nedovolíme, aby politika byla propašována do knih“; a do-

73 Toto riziko podnítilo vydavatele průvodce Moskvou z roku 1956, aby do knihy vložil samostatnou (odnímatelnou) přílohu s informacemi, které by pravděpodobně vyvolaly nelibost sovětských úřadů. (*Moscow: First Comprehensive Historical and Tourist Guide Book to the Holy City of Russians; with Detailed Enumeration of Historical and Religious Treasures in 14 Suggested Excursions*. Frankfurt am Main, Possev-Verlag 1956.)

74 Eugen Fodor (1905–1991) se narodil v roce 1905 v uherském městě Léva, po rozpadu Rakousko-uherské monarchie Levice. Studoval politickou ekonomii v Praze, Grenoblu a Hamburku. Působil jako tlumočnick pro francouzskou námořní společnost a zároveň psal do francouzských a maďarských novin články o exotických místech a přístavech, které navštívil. Láska k dobrodružství i k psanému slovu mu poté zajistila místo korespondenta a editora v Praze (1930–1933) a v Londýně (1934–1938). Jeho první kniha, *1936 – On the Continent*, se stala v Evropě a ve Spojených státech bestsellerem. Na počátku druhé světové války se dostal do Spojených států, kde v roce 1942 přijal občanství a následně pět let sloužil v americké armádě, u armádní rozvědky CIC; v květnu 1945 byl i v Praze. V roce 1949 se usadil v Paříži, kde založil edici moderních průvodců cestovatele – *Fodor's Modern Guides*. Svoji společnost prodal v roce 1968. (Eugene Fodor, american writer. In: *Encyclopaedia Britannica*, [online] [2017-08-11], <https://www.britannica.com/biography/Eugene-Fodor>.)

dával, že má natolik dobré vztahy s příbuznými za železnou oponou, aby se vyhnul zbytečným provokacím.⁷⁵

Autorka knihy *Turen går til Tjekkosllovakiet* (Cesta vede do Československa) byla v podobné situaci. Milena Poulsenová se narodila v roce 1916 v Čechách, provdala se za Dána a v roce 1939 získala dánské občanství. Její rodina zůstala v Československu; po smrti otce, v roce 1947, byla Poulsenová vystavena patnáctileté tahanici s československými úřady o dědictví. Když nakonec svůj podíl získala, úřady ho odmítly vyměnit za valuty, takže Poulsenová byla donucena celou sumu utratit v Československu. O tom, jak své dědictví využila, není nic známo.⁷⁶ Je však velmi pravděpodobné, že alespoň část finančních prostředků pocházejících z Československa, pomohla Poulsenové připravit rukopis průvodce této země.⁷⁷ Je také možné, že protahovaný spor Mileny Poulsenové s československým státem v Dánsku k jejímu rukopisu přilákal zvláštní pozornost. Závěrečný text knihy čtenáře informuje, že „rukopis kontrolovala [gennemset] pobočka československé státní cestovní agentury“ v Kodani.⁷⁸ Dánská formulace je však nejednoznačná. Interpretace sice naznačuje, že text byl ověřen z hlediska faktografického; podezřivý čtenář by z toho však mohl také vyvodit, že bylo „upraveno“ více než jen faktické chyby – tak, aby bylo zajištěno, že se průvodce neodchýlí od stranické linie popisu zajímavostí Československa a jeho nedávné historie.

Východoevropské úřady se podílely také na tvorbě švédského průvodce *Turen går till* do Maďarska z roku 1968. Jeho krátký text v závěru otevřeně přiznával, že kniha byla „zkontrolována a schválena leteckou a turistickou agenturou maďarského státu“.⁷⁹ Taková prohlá-

75 Seymour M. Hersh: Hunt Tells of Early Work for a C.I.A. Domestic Unit. In: *New York Times* (31. 12. 1974); John M. Crewdson: C.I.A. Established Many Links To Journalists in U.S. and Abroad. In: *New York Times* (27. 12. 1977).

76 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 73 Tjek 13/56. Různá korespondence z let 1950 a 1963.

77 První splátka 8000 Kčs jí byla zaslána na účet v roce 1957. Podle ceníku z roku 1962, uveřejněném v průvodci od této autorky, byla taková částka dost vysoká na to, aby si Poulsenová mohla dovolit strávit více než 150 nocí v luxusním hotelovém pokoji. (Milena Poulsen: *Tjekkosllovakiet*, s. 9.)

78 Tamtéž, s. 2.

79 Christian Burian: *Turen går till Ungern* [Cesta vede do Maďarska]. *Gebers resehandböcker*. Stockholm, Geber 1968, s. 2. Německý originál, respektive jeho třetí vydání z roku 1969, nejstarší, které se mi podařilo vysledovat, vyjadřoval poděkování za kontrolu [Durchsicht] rukopisu maďarské státní cestovní kanceláři v Budapešti

šení dávají informacím v knize jistou autoritu. Avšak kritického čtenáře či čtenářku upozorní, že kniha není dílem nezávislého autora a že při její přípravě bylo nutné dělat určité kompromisy. Ve třech následujících edicích knih Mileny Poulsenové byl zachován krátký text v závěru s informací o kontrole knihy kodaňskou pobočkou Čedoku; tato poznámka zmizela v páté edici vydané v roce 1977. A konečně vydání sedmé z roku 1984 obsahovalo tradičně formulovaný výraz poděkování Čedoku.⁸⁰ Když jsem procházel další průvodce východní Evropou psané anglicky, holandsky či německy, podobné náznaky potenciální (auto)-cenzury jsem nenašel. Žádná z publikací vydaných západními vydavatelskými domy nenesla zjevnou známku redakčních ústupků, ačkoli obzvláště starší texty někdy až nápadně mlčí o politice a historii.⁸¹ Je evidentní, že cestovatelské příručky připravované cestovními kanceláři z Východu či jejich spřátelenými organizacemi ze Západu představovaly věci ve velmi odlišném světle.

Nejjednodušším způsobem, jak se vyhnout konfliktu, bylo zcela obejít kontroverzní témata, což byla strategie typická zejména pro první poválečné edice. Například dvě mainstreamové švédské cestovatelské příručky vydané na konci padesátých let o Španělsku a Řecku se ani slovem nezmiňovaly o traumatizující historii těchto míst ve dvacátém století – občanské válce, politických perzekucích a autoritářské vládě.⁸² To samé platí pro průvodce Jugoslávií, který vyšel v roce 1954 v západním Německu.⁸³ Ačkoli poválečná historie a politika byly v „západních“ průvodcích východní Evropou zcela vynechány jen zřídka, obecně se autoři snažili konfliktům také vyhýbat. Například první Nagelův *Průvodce Československem*, který se v roce 1959 objevil v anglické, francouzské a německé edici, vysvětloval, že po roce 1945 „se rány způsobené druhou světovou válkou a okupací

Ibusz, pobožce Ibusz ve Frankfurtu a Dr. Peterovi Selleimu v Ibusz Vídeň. (Christian Burian: *Ungarn. Polyglott-Reiseführer*, 3. vydání. Cologne, Polyglott-Verlag [1966] 1969.)

80 Na konci osmdesátých let Čedok na autory údajně nevyvíjel žádný tlak. (Rozhovor s Lone Krog, spoluautorem průvodce *Turen går til Tjekkosllovakiet*, /København, Politiken 1989/, vedl Sune Bechmann Pedersen, Thy, Dánsko, 2. 4. 2016.)

81 Zkoumané tištěné příručky byly vydány mezi roky 1957 až 1989 v řadách Allert de Lange, Anders Reisen, ANWB, Blue Guide, Fodor, Frommer, Nagel, Polyglott, a Your Guide to, společně s tucty samostatných průvodců.

82 Bengt Uddenberg: *Spanien: Med route genom Portugal* [Španělsko: cestou z Portugalska]. M:s resenyckel. Stockholm, Ehlin 1958; Natan Valmin: *Att resa i Grekland* [Cestovat do Řecka]. Stockholm, Bonnier 1957.

83 *Jugoslavien. Kurt Schroeders Reiseführer*. Bonn, Kurt Schroeder 1954.

brzy zacelily, Československo znovu vystavělo svůj průmysl, který se stal jeho značkou na konci devatenáctého století, a země se tak opět řadí mezi vysoce industrializované státy.⁸⁴ Tento konsenzuální přístup k poválečné historii je jen stěží překvapující, protože knihu ve skutečnosti připravil Čedok a tým autorů z Československa.

Stále se však přístup zvolený vydavateli tištěných příruček v jednotlivých publikacích lišil. Nagelův průvodce po Maďarsku (1958), který sestavil francouzsko-německý novinář, upřímně připouštěl „četné politické zločiny a závažné chyby“ spáchané po roce 1949.⁸⁵ Naopak *Your Guide to Hungary* (Váš průvodce po Maďarsku, 1967) a *Your Guide to Poland* (Váš průvodce po Polsku, 1966), oba od vydavatelů „západních“, obecně udržovaly stranickou linii, aniž by to připouštěly.⁸⁶ Naproti tomu *Your Guide to Bulgaria* (Váš průvodce po Bulharsku, 1964) se upřímně snažil vyhnout sporům prostřednictvím těchto úvodních poznámek: „Za prvé, zapomeňte na politiku. Mluvíme s vámi jako s liberálem – jako kamarád cestovatel, ne v žádném jiném smyslu.“⁸⁷

Jednou z nejspornějších částí cestovatelských příruček pro východní Evropu byla historie převzetí vlády komunistickými stranami v těchto zemích. Ve snaze legitimizovat své uchvácení moci byly jednotlivé strany v přetváření bezprostředních poválečných událostí vždy neústupné. Naproti tomu cestovatelské příručky ze Západu v padesátých a šedesátých letech často představovaly úspěch komunistů jako *deus ex machina*. Od poloviny šedesátých let se některé edice stávaly vůči nedávné minulosti a skutečnému stavu věcí v zemích pod komunistickou nadvládou otevřenějšími; zároveň však zdůrazňovaly, že toto by nemělo odradit turisty a turistky ze Západu před cestou do těchto míst.

Výčet důvodů k návštěvě komunistické Evropy předkládaný v cestovatelských příručkách jen zřídka obsahoval poválečnou historii a politiku. Pouze v průvodcích Berlínem byl kontext studené války

prezentován jako atrakce, která si zaslouží, aby sem lidé jeli na dovolenou. Například kniha z roku 1973 vybízela návštěvníky, aby se podívali na obě strany Berlínské zdi a navštívili i místa známá svou rolí ve studené válce.⁸⁸ Velmi málo publikací však podněcovalo „temnou turistiku“ na místa studenovělečného konfliktu. Tento druh cestování odstartoval až poté, co se konflikt v roce 1989 utišil.⁸⁹

Atrakce vyzdvihované v turistických příručkách po východní Evropě ukazovaly značnou historickou kontinuitu turistického průmyslu. Turistické zajímavosti inzerované v průvodcích byly do značné míry shodné s památkami doby buržoazního cestovního ruchu 19. století – hrady, zámky, kostely, stará města a krajinné scenérie. Například Československo bylo v šedesátých a sedmdesátých letech popisováno jako dosud nedotčená alternativa k populárnějším destinacím své doby – Španělsku, Itálii a Řecku. Prostřednictvím této dichotomie se knihy opíraly o důvěrně známý pocit autentičnosti. Zároveň však čtenářům a čtenářkám zaručovaly, že je normální a bezpečné cestovat do země za tzv. železnou oponou. A tuto skutečnost často doplňovaly odkazem na značný počet turistů a turistek, kteří taková místa již navštívili. Příkladem může být švédský průvodce po Československu z roku 1968, který své čtenáře a čtenářky informoval o výrazném růstu počtu návštěvníků této země: uváděl, že v roce 1966 cestovalo do Československa 16 000 Švédů a v roce následujícím vzrostl počet turistů a turistek na 23 000; k tomu dodával, že návštěvnost z dalších západních zemí se v roce 1967 také dramaticky zvýšila.⁹⁰ Milena Poulsenová ujišťovala své čtenáře a čtenářky, že českoslovenští celníci byli velice milí a zvyklí na turisty, švédský průvodce Československem z roku

84 Jiří Chyský a kol.: *Czechoslovakia. The Nagel Travel Guide Series*. Geneva, Nagel Publishers 1959, s. 14.

85 Thomas Schreiber – Lynton Hudson: *Hungary. The Nagel Travel Guide Series*, 2. vydání. Geneva, Nagel Publishers [1958] 1964, s. 10.

86 Ted Appleton: *Poland. Your Guide to* [Váš průvodce po Polsku]. London, Alvin Redman 1966; Alan Ryalls: *Hungary. Your Guide to* [Váš průvodce po Maďarsku]. London, Alvin Redman 1967.

87 Harold Rose: *Bulgaria. Your Guide to* [Váš průvodce po Bulharsku]. London, Alvin Redman 1964, s. 15.

88 Gert Hammerby: *Turen går till Berlin* [Cesta vede do Berlína]. *Gebers resehandböcker*. Stockholm, Geber 1973, s. 3–5. O Berlínu jako místě turismu studené války: Michelle A. Standley: *From Bulwark of Freedom to Cosmopolitan Cocktails: The Cold War, Mass Tourism and the Marketing of West Berlin as a Tourist Destination*. In: Tobias Hochscherf – Christoph Laucht – Andrew Plowman (edd.): *Divided, but Not Disconnected: German Experiences of the Cold War*. New York, Berghahn 2010, s. 105–118. Dalším vzácným příkladem ze švédského materiálu, jenž naráží na studenou válku, je leták cestovního družstva Reso z roku 1952, který inzeruje Jugoslávii jako „zemi vedle železné opony“. (Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundska univerzita]. *Reso ordnar allt – även gratisresan till Jugoslavien – landet intill järnridån 1952–1953*).

89 O „temném“ cestovním ruchu a studené válce: David Lowe – Tony Joel: *Remembering the Cold War: Global Contexts and National Stories*. London, Routledge 2013.

90 Ulf Widegren: *Prag, Brno, Bratislava: En reseguide* [Praha, Brno, Bratislava: Průvodce]. Sesam. Stockholm, Aldus/Bonnier 1968, s. 4.

1972 sliboval, že turisté ze severu zde budou obzvláště vřele přijati.⁹¹ Ve švédském průvodci cestovatele po východním Německu, který byl dokončen v květnu 1989, se čtenáři a čtenářky dozvěděli, že země východní Evropy nabízejí cestovatelům „opravdové“ či „nefalšované“ zážitky. Dalším impulzem k cestě pak mělo být konstatování, že do východního Německa již každoročně cestuje 50 000 Švédů.⁹²

Jakmile byl turistům oficiálně povolen vstup do Československa, začal Čedok oslovovat potenciální zákazníky napříč politickým spektrem. Na konci padesátých a na začátku šedesátých let tato československá státní cestovní kancelář uveřejňovala své inzeráty v předních dánských konzervativních denících *Berlingske Tidende* a *Jyllands-Posten*. Poté, co Vládní výbor pro cestovní ruch v Československu doporučil získat větší podíl z 1,2 milionu skandinávských turistů a turistek směřujících každý rok na jih, objevilo se v roce 1966 druhé vydání *Turen går til Tjekkosllovakiet* (Cesta vede do Československa) ve zvláštní verzi pro členy motoristického klubu Touring Club de Denmark (FDM) – velké zájmové organizace zastupující dánské majitele automobilů.⁹³ Na stránkách samostatně vložené přílohy k tomuto průvodci se řidičům doporučovalo, aby „pro změnu“ cestovali přes východní Německo a Československo, a to nejen při cestě na Balkán, ale také do Rakouska, severní Itálie a severní Jugoslávie. Uvádělo se, že hlavní předností této trasy je „množství atrakcí, malebná města a hrady, často velkolepá krajina“.⁹⁴

V polovině šedesátých let se rodinná dovolená automobilem do jižní Evropy stala tak běžnou, že průvodcovské knihy mohly apelovat na touhu zkušeného cestovatele po nových zážitcích, mimo dosavadní trasu. Příručky se však pečlivě vyhýbaly tomu, aby uvedly, proč právě východní Německo a Československo patří do oblasti mimo tuto

91 Helge Kristensen: *Tjekkosllovakien* [Československo]. Semester. Stockholm, Generalstabens litografiska anstalt 1972, s. 39–51; Milena Poulsen: *Tjekkosllovakiet*, s. 9.

92 Ulf Schenkmanis: *Se Östtyskland! En reseguide* [Navštivte východní Německo!: Průvodce cestovatele]. Resenärerna. Stockholm, Carlsson 1989, s. 7–9.

93 Riksarkivet [Švédský národní archiv], I7. Ec, Memorandum, 25. 10. 1965. Není zřejmé, zda tato speciální publikace byla subvencována československými orgány.

94 Milena Poulsen: *Tjekkosllovakiet* [Československo]. *Turen går til*, 2. vydání. København, Politiken 1966, nestránkovaná vkládaná příloha.

Zároveň se objevovala snaha čs. autorit přilákat automobilisty ze Skandinávie, na velmi levnou dovolenou, zejména po první ropné krizi. (Nejen cesty na Jih povedou Československem. In: *Československé pohostinství a cestovní ruch*, roč. 20, č. 5 /1974/, s. 102.)

Obrázek 4: Inzerát z dánského konzervativního deníku *Jyllands-Posten* z 22. 6. 1958: Cestujte do Československa! Navštivte Prahu – srdce Evropy (autorský kolektiv tímto děkuje společnosti Čedok za udělení souhlasu se zveřejněním inzerátu).

„vyšlapanou cestu“. Taková lingvistická cvičení byla v šedesátých a sedmdesátých letech ve skandinávských turistických příručkách a inzerátech běžná. Ve Švédsku byl například zájezd pořádaný cestovním družstvem Reso do „pěti zemí východního bloku“ prezentován jako „nová a zajímavá cesta s trasou připravenou se zvláštním zaměřením na ty, kteří cestují napříč západní Evropou našimi autobusy a chtějí vidět část Evropy, jež byla dříve – z různých důvodů – huře dosažitelná“.⁹⁵ Zůstávalo na klientech, aby si připomněli různé důvody předchozí izolace východní Evropy. Cestovní družstvo Reso bylo v daném ohledu jednoznačně proti tomu zaujmout konkrétní postoj, a rozhodlo se upřednostnit nepřesné, mlhavé formulace. Uvedené příklady slouží jako další ilustrace pokusu vyvažování autentického a nezkaženého na straně jedné a uklidňujících poznámek o „normálním“ postavení západních turistů ve východoevropských zemích na straně druhé. Tyto destinace již nebyly obtížně dosažitelné; a například zvláštní předmluva speciálního vydání magazínu pro motoristy z Touring Club de Denmark zdůrazňovala důležitost včasné rezervace, protože chatky jsou oblíbené a rychle vyprodané.⁹⁶

95 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundská univerzita]. *Reso Göteborg, Års-och Revisionsberättelse 1972*, s. 2.

96 Milena Poulsen: *Tjekkosllovakiet* [Československo]. *Turen går til*, 2. vydání. København, Politiken 1966, nestránkovaná vložka/insert/příloha.

VÝCHODNÍ EVROPA V MENTÁLNÍCH MAPÁCH

I přes snahy Intouristu, Čedoku a jejich východoevropských kolegů se země za tzv. železnou oponou nikdy nestaly magnetem pro skandinávský cestovní ruch. Žádná z východoevropských zemí se ve výzkumu Gallup v roce 1960 nedostala do deseti nejnavštěvovanějších zemí mezi turisty z Dánska. A co je ještě důležitější, žádná ze zemí východní Evropy nefigurovala v první desítce těch, které by respondenti a respondentky chtěli v budoucnu navštívit. Vše zahrnující postoj k evropskému kontinentu jako turistické destinaci související s druhou světovou válkou a jejími bezprostředními následky znamenal přitažlivost pro cestování do Středozeří za sluncem a mořem.

Nicméně každoroční prodej dánské verze průvodce po Československu *Turen går til Tjekkosllovakiet* činil v průměru 1500–2000 výtisků, 2800 pak v roce 1989.⁹⁷ Skutečný počet dánských návštěvníků a návštěvnic Československa je obtížné zjistit; ale oficiální československá statistika uvádí číslo 7248 pro rok 1964 a 28 169 v roce 1981, což je poslední rok zahrnutý v příručce o cestovním ruchu z roku 1984.⁹⁸ Tyto údaje neodrážejí jen okolnosti mezinárodní politiky; například pokles počtu dánských návštěvníků v roce 1969, rok po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, činil jen 14 %, přičemž československé orgány se záhy snažily vrátit mezinárodní turistický ruch na úroveň před invazí, aby zajistily přísun tvrdé měny.⁹⁹

Léta sedmdesátá představovala desetiletí optimismu a expanze „západního“ cestovního ruchu ve východní Evropě. Předmluva vydavatele Fodorova průvodce Maďarskem z roku 1972 s nadšením uváděla, že „naše důvěra ve světlou budoucnost cestovního ruchu do Maďarska se zdá být oprávněná, jelikož první dvě vydání této knihy byla vyprodána s naprosto nečekanou rychlostí“.¹⁰⁰ Vydavatelská předmluva Fodorova průvodce po Československu z roku 1975 byla podobně nadšená:

97 Údaje o prodeji byly v knihách uváděny až do roku 1984. Další informace jsou ze soukromého archivu Lone Kroga a Erlinga Nedergårda.

98 Antonín Franke: *Rukověť cestovního ruchu*. Praha, Merkur 1984, s. 390.

99 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 36 Tjek 1. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze. 22. 10. 1969.

100 *Hungary*. London, Hodder and Stoughton 1972, s. 5.

V uplynulých několika letech došlo k ohromujícímu vývoji v materiálních attributech československého cestovního ruchu a navzdory nepříznivým zprávám přicházejícím z této země se sem turisté doslova valí.¹⁰¹

V roce 1972 se v předmluvě k tištěnému průvodci Maďarskem čtenářům a čtenářkám správně připomínalo, že tato kdysi populární destinace své postavení turistického cíle po druhé světové válce ztratila. Místo toho, aby autor popisoval zemi jako „neprozkoumanou“, rozhodl se umístit Maďarsko do širšího kontextu evropského cestovního ruchu.¹⁰² Ve spojení se současnou politickou situací se také uvádělo, že s návštěvníky ze Západu „se bude zacházet se zvláštním zřetelem, protože na dosah svých hostitelů přináší svět, který je předmětem velké závisti“.¹⁰³ Jinými slovy, tento text vyvažoval dobový kontext studené války s delší tradicí zahraničního cestovního ruchu v Maďarsku a vyhýbal se zjevné exotizaci patrné v pozdějších tištěných průvodcích vydávaných v anglickém jazyce.

Švédská příručka cestovatele pro Maďarsko z roku 1986 zdůrazňovala, že země nabízí „neporušený koberec *asfaltových* silnic“, že dokonce „i ty nejmenší silnice mezi nejbližšími místy jsou pokryty asfaltem“. Ačkoli tato skutečnost nepochybně učinila automobilovou turistiku pohodlnější, autor si nemohl pomoci, aby si nestěžoval, že se tak zmenšil pocit „originálnosti a opravdovosti“.¹⁰⁴ Další důkaz, že návštěvy komunistické Evropy jsou normální, přišel v roce 1985, kdy program švédské televize pro motoristy Trafikmagasinet obsahoval i dvacetiminutovou reportáž o východním Německu, se zvláštním zaměřením na zdejší silniční síť, vybavenost služeb a přátelskost vůči švédským turistům.¹⁰⁵

V roce 1987 Frommerův průvodce po východní Evropě popisoval, že v Americe je tato část světa vnímána jako „nejasně definovaná oblast někde východně od Paříže, severně od Řecka a jižně od Švédska“.¹⁰⁶ A značný počet Skandinávců takto neostrý pohled na východní Evropu nepochybně sdílel. Ale jak tato kapitola ukázala, země za tzv. že-

101 *Czechoslovakia 1975*. London, Hodder and Stoughton 1975, s. 5.

102 *Hungary*, s. 1.

103 Tamtéž.

104 Ulf Schenkmanis: *Se Ungern!: En reseguide* [Navštivte Maďarsko!: Průvodce cestovatele]. Stockholm, Carlsson 1986, s. 42, kurzíva v originále.

105 Trafikmagasinet besöker DDR 1985 – Das Verkehrsmagazin im SVT besuch die DDR, [online] [2017-07-30], <https://www.youtube.com/watch?v=SpQxb4NHH4c>.

106 Morris H. Hadley – Adam Tanner: *Frommer's Eastern Europe*, s. 1.

leznou oponou se v průběhu druhé půle studené války staly stálicemi skandinávského průmyslu cestovního ruchu. Inzeráty, tištěné průvodce nebo novinové články nekonstruovaly dovolenou v těchto zemích jako něco mimořádného. Naopak propagovaly konkrétní obrazy východoevropských států jako něco, co stojí za to zvolit si za svůj prázdninový cíl. Současně země východní Evropy využívaly své kulturní dědictví, krajinné scenérie a mírnější klima k tomu, aby urvaly svůj díl rostoucího mezinárodního průmyslu cestovního ruchu. Jejich přitažlivost nepramenila jen z těžko postižitelného obrazu komunistického ráje, který mohli návštěvníci a návštěvnice vidět, ale také z levného luxusu, relativně dobré dopravní dostupnosti, moderních přímořských letovisek a pevně zavedených předválečných destinací, které měly pro širší kruhy turistů a turistek ze Západu svůj půvab.

PROMĚNY POLITIKY CESTOVÁNÍ A CESTOVNÍHO RUCHU V ČESKOSLOVENSKU 1945 AŽ 1989: POLITICKÉ A NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ ASPEKTY

Pavel Mücke

*Hej, páni konšelé, vyslyšte nevinný přání!
Hej, páni konšelé, já bych chtěl na zemi ráj!*¹

*Civíme lačně na měďáky, my – Gottwaldovi vnuci.
A nadáváme na měšťáky, tvořice – Revoluci.*²

Ukázky ze dvou písňových textů v podtitulu této kapitoly se snaží přivést čtenáře a čtenářky ke dvěma klíčovým aspektům, které v minulosti zásadně (spolu)formovaly sféru cestování a cestovního ruchu: k politice a k národnímu hospodářství. Podobně jako jiné oblasti života společnosti, i sféra cestování a cestovního ruchu byla v mnoha ohledech nejen záležitostí ekonomickou, ale také „věcí veřejnou“, a proto se stávala objektem zájmu i aktivním spolutvůrcem politického dění. Jak je zřejmé již na první pohled, za spleťtým a mnohvrstevnatým procesem, jako je cestování a cestovní ruch, který se odehrával v určitém geografickém, geopolitickém, ideovém a sociálně-kulturním rámci, nestály nějaké amorfnní struktury či anonymní jednotlivci, ale konkrétní instituce a lidé nesoucí svůj podíl na tom, kam se celá sféra ubírala.³ Cílem tohoto pojednání je vysledovat a ve stručnosti reflek-

1 Píseň Hej, páni konšelé, hudba Jaromír Klempíř, text Ladislav Štaidl, zpěv Karel Gott, 1969.

2 Píseň Pasážová revolta, hudba, text, zpěv Karel Kryl, 1969.

3 Na socio-kulturní rozměry dobového dění se snaží upozornit ukázka z druhého písňového textu, který je skutečným písňovým protestem; pochází z autorské dílny legendárního písničkáře a básníka, ale i novináře Karla Kryla. Ten byl po celý život (jako lidsky velmi složitá osobnost) nesmlouvavým kritikem nešvarů všech režimů, jejichž se stal svědkem. V citované písni zcela otevřeně vyjadřuje svůj odpor nejen